

beyzâ 1409/1989). 21. *Kitâbü's-Sihr ve's-şif'r*. Kasideler antolojisi olup Manuel Continente Ferrer tarafından İspanyolca çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır (*El libro de la magia y de la poesia [Kitab al-Sihr wa-l-şif'r]*, Madrid 1981). 22. *Ceyşü't-tev-şih*. Endüslü şairlerin müveşşahlarından oluşan bir antoloji olup bir bölümü Hilâl Nâcî ve Muhammed Mâzûr tarafından neşredilmiştir (Tunus 1967). Fiştâlî bu esere *Mededü'l-Ceyş* adıyla bir zeyil yazmıştır. 23. *Ravzatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf*. İbnü'l-Hatîb tasavvufa dair bu eserini, Sultan Ganî-Billâh'ın emriyle İbn Ebû Hacele'nin *Dîvânü's-şabâbe*'sine reddiye olarak kaleme almış, kitaptaki bazı ifadeler müellifin zındıklıkla suçlanmasına sebep olmuştur (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Kahire 1968; nşr. Muhammed el-Kettânî, I-II, Dârülbeyzâ-Beyrut 1970). 24. *Kitâbü Müşle't-çarîka fi zemmi'l-veşîka*. Müellif bu risâlede, evrakın özel noterlerce (müvessik) para karşılığında yazılmasına ve tasdik edilmesine karşı çıkarak bu işin devlet memurları tarafından yapılması ve ücretlerinin hazineden ödenmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Yedi bölümden oluşan risâle Abdülhafız Mansûr (*el-Meşruk*, LXIII/1 [Beyrut 1969], s. 47-66; ayrıca *MMMA*, XII [1966], s. 110-132) ve Abdülmecid et-Türkî (*Arabic* [Leiden 1969], s. 156-319; *Kadâyâ şekâfiyye min târihi'l-ğarbi'l-İslâmî*, Beyrut 1988, s. 251-387) tarafından yayımlanmıştır. İbnü'l-Hatîb'in kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *'Â'îdü's-şıla, Tarfetü'l-'aşr fi târihi devleti benî Naşr, Bustânü'd-düvel, İstin-zâlû'l-luflî'l-mevcûd fi esrâri'l-vücûd (mevcûd), Risâle fi tekvîni'l-cenîn, el-Yûsufî fi't-tib*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta* (nşr. M. Abdullah İnân), Kahire 1393-98/1973-78, IV, 438-640; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 3-76; a.mlf., *Müşâhedât* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), İskenderiye 1983, neşredenin girişi, s. 1-21; İbnü'l-Ahmer, *Neşirü ferâ'idü'l-cümân fi nazmi fuhûli'z-zamân* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1967, s. 242 vd.; İbn Haldûn, *et-Ta'rîf bi'bn Haldûn* (nşr. Muhammed b. Tavîit et-Tancî), Kahire 1951, bk. İndeks; a.mlf., *el-İber*, VII, 332-336, 341-342; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmîne*, III, 469-474; Makkarî, *Nefhu't-tib*, V, 7-605; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1358/1939, I, 186-231; *Keşfü'z-zunûn*, I, 97, 143-144, 270, 808, 911; II, 1110, 1779, 2028; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâîlî*, II, 191-194; Selâvî, *el-İstikşâ*, IV, tür.yer.; F. P. Boigues, *Ensayo bio-bibliográfico sobre los historiadores y Geógrafos árabigo-españoles*, Madrid 1898, s. 334-347; Brockelmann, *GAL*, II, 260-263; *Suppl.*, II, 372-373; A. R. Nykl, *Hispano-Arabic Poetry*, Baltimore 1946, s. 363-366; Sar-

ton, *Introduction*, III/2, s. 1762-1764; R. Arie, "Lisan al-Din al-Khatib: Quelques aspects de son oeuvre", *Atti del Terzo Congresso di Studi Arabi e Islamici*, Napoli 1967, s. 69-81; M. Abdullah İnân, *Lisânüddin İbnü'l-Hatîb: Hayâtühü ve türâşühü'l-fikrî*, Kahire 1968; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 179, 246; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain*, Minneapolis 1974, s. 271-273; Hasan b. Muhammed es-Sâih, *Münevve'atü İbni'l-Hatîb*, Dârülbeyzâ 1398/1978; Abdülhâdî Bû Tâlib, *Vezirü Ğirnâta: Lisânüddin İbnü'l-Hatîb*, Dârülbeyzâ 1980; Ahmed İşâ, *Mu'cemü'l-e'ubbâ*, Beyrut 1982, s. 395-402; Abdel Magid Turki, *Théologiens et juristes de l'Espagne musulmane*, Paris 1982, s. 295-331; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-eccâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 328-334; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-cografîyye ve'l-cografîyyün fi'l-Endelüs*, Kahire 1986, s. 551-595; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 333-337; Hasan el-Varakîl, *Lisânüddin İbnü'l-Hatîb fi âşari'd-dârisin*, Rabat 1990; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Edebü'l-Endelüsî*, Beyrut 1412/1992, s. 633-654; İsam Kasabcî, *Lisânüddin İbnü'l-Hatîb: Hayâtühü ve fikruhü ve şif'ruh*, Halep 1414/1994; Ahmed Hasan Besec, *Lisânüddin İbnü'l-Hatîb: 'Aşruhü, bi'tetühü, hayâtühü ve âşâruh*, Beyrut 1414/1994; Mustafa İbrâhim Hüseyin, "Meşâdiru Lisânüddin b. el-Hatîb fi kitâbihi el-İhâta fi ahbâri Ğirnâta", *es-Sicillü'l-İlmî li-nedveti'l-Endelüs* (nşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân v.dğr.), Riyad 1417/1996, I, 331-377; Henri-Paul Joseph Renaud, "Deux ouvrages perdus d'Ibn al-Hatib identifiés dans manuscrits de Fés", *Texts and Studies on Islamic Medicine* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1997, IV, 71-83; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 252-255; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, "en-Nizâ'atü'l-ik-tişâdiyye fi hayâtü Lisânüddin İbni'l-Hatîb", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, sy. 12, İskenderiye 1958, s. 145-153; D. M. Dunlop, "A Little-known Work on Politics by Lisan al-Din b. al-Khatib", *Miscelanea de estudios arabes y Hebraicos*, VIII/1, Granada 1959, s. 47-54; J. M. C. Ferrer, "el-'Kitâb al-sihr wa-l-şif'r Je Ibn al-Jatib", *al-Andalus*, XXXVIII, Madrid 1973, s. 393-414; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, "İbnü'l-Hatîb es-Selmânî ve Kitâbühü'l-Vüşûl li-hîfzi's-sihha fi'l-fuşûli't-ta'rîf ve intika", *el-'Akademiyye*, II, Muhammediyeye 1985, s. 122-158; Ali Lağzeyevî, "Mefhûmü's-şif'r ve 'alâkâtühü bi'l-muşâlahe'n-naqdi' inde İbni'l-Hatîb beyne'n-naزاریyye ve't-tatbîk", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmi'l-insaniyye bi-Fâs*, sy. 4, Dârülbeyzâ 1988, s. 210-233; Ahmed Abdülhalîm Atıyye, "es-Siyâse inde Lisânüddin İbni'l-Hatîb", *ed-Dirasâtü'l-İslâmiyye*, XXVI/1-2, İslâmâbâd 1991, s. 123-142; C. F. Seybold, "İbnülhatîb", *IA*, V/2, s. 857-858; J. Bosch-Vilá, "İbn al-Khatîb", *EI²* (İng.), III, 835-837; M. Kemâl Şebâne, "Mî'yârü'l-ihtiyâr fi zikri'l-me'âhid ve'd-diyyâr li-Lisânüddin İbni'l-Hatîb", *Tİ*, IV, 288-308; Yûsuf Rahimlû, "İbn Hatîb", *DMBİ*, III, 424-429.

CÂSİM EL-UBÛDÎ - CENGİZ TOMAR

İBNÜ'L-HATİB el-KOSANTİNİ

(bk. İBN KUNFÜZ).

İBNÜ'L-HAVVÂM

(ابن الخوام)

Ebû Ali İmâdüddîn (Cemâlüddîn)
Abdullah b. Muhammed el-Havvâm
b. Abdîrrezâk el-Harbûvî el-Bağdâdî
(ö. 724/1324)

Matematik âlimi.

643 (1245) yılında muhtemelen Bağdat'ta doğdu; İsfahânî, Hârizmî ve Şâfiî nisbeleriyle de anılır. Nasîrüddîn-i Tûsî'den akîl ilimler okuduğu bilinmekteyse de kaynaklarda bunun nerede ve nasıl gerçekleştiğine dair bilgi yoktur. Çok yönlü bir tahsil gördüğü "feylesûf, hakîm, hâsib, tabîb, edîb ve mütekellim" gibi unvanlarından anlaşılmalıdır. Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'ta Dârü'z-zeheb Medresesi'nde Şâfiî fikhî okuttu; ayrıca bu müessesenin tıp bölümünü yönetti ve ribât şeyhliğini yaptı. Öğretim faaliyetleri sırasında Kemâleddin el-Fârîsî ve tabip İzzeddin el-Erbilî gibi birçok öğrenci yetiştirdi; bu arada İlhanlı devlet adamları Alâeddin Atâ Melik ve Şemseddin Cüveynî kardeşlerin çocuklarına da hocalık yaptı. Daha sonra İsfahan'a giderek Şemseddin Cüveynî'nin oğlu Bahâeddin Muhammed'in hizmetine girdi ve ona ithaf ettiği *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-kavâ'idü'l-hisâbiyye* adlı eserini Şâban 675 (Ocak 1277) tarihinde kaleme aldı. Son olarak Muharrem 715'te (Nisan 1315) Bağdat'ta Sultâniye Medresesi'nde öğretim görevi üstlendiği kaydedilmektedir. İbnü'l-Havvâm, hâmisî vezir ve tarihçi Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han tarafından öldürülmesinden (718/1318) sonra onun tefsirine yazdığı bir takrizden dolayı köfürle itham edildi, ancak mahkeme de kelime-i şehâdet getirmesi üzerine serbest bırakıldı ve daha sonra Bağdat'ta vefat etti.

Kaynaklarda güzel ahlâk sahibi, hoşgörülü, âdil ve bilgili bir kimse olarak tanıtılan İbnü'l-Havvâm, İlhanlı Devleti'nin ileri gelenleriyle kurduğu özel ilişkiler sonucunda varlıklı bir insan olmuş ve elindeki imkânları hayır işlerinde kullanmıştır. Dârü'z-zeheb Vakfı Mütevelli Heyeti'nin başkanlığını yürüttüğü, medrese binasının imarı, gelirlerinin düzenlenmesi ve yönetiminin ıslahı için çaba harcadığı bilinmektedir; ayrıca buraya birçok kitap bağışlamış ve öğrencilerine burs sağlamıştır. Öte yandan bir külliye yaptırarak bütün personelini tayin etmiş ve masrafla-

rın karşılanması için vakıf gelirleri bağlanmıştır.

İbnü'l-Havvâm'ın İslâm ilimler tarihinde en çok iz bıraktığı alan matematiktir. Nitekim onun *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye* adlı matematiğe dair eseri, kendisinden sonra öğrencisi Kemâleddin el-Fârisî ve daha sonra İmâdüddin el-Kâşî gibi matematik âlimlerince şerhedilmiş ve etkisi Osmanlı matematiği üzerinde de devam etmiştir. İbnü'l-Havvâm bu eserinde, Gerasalı Nicomachos'tan İslâm dünyasına intikal eden Pisagorcu sayı kavramını esas almış ve hesap türleri içinde "hesâb-ı hevâî" üzerinde yoğunlaşmıştır. Cebir alanında ise Kerecî geleneğini sürdürdüğü görülmektedir. Ancak onun, eserini daha ziyade dönemindeki matematik birikimini, "hesâb-ı Hindi" hariç olmak üzere orta seviye ve hacimde yansıtan bir ders kitabı olarak tasarladığı kitabına yazdığı önsözden anlaşılmalıdır. Yine bu önsözde, eserde hesap kurallarına dair hem analitik hem geometrik ispatlara yer verileceği belirtilmekle birlikte geometrik ispata hiç temas edilmemiştir. Cebirle ilgili bölümde geometrik ispatların *el-Bahâ'iyye*'ye yazılacak bir şerhte ele alınacağı söylenmişse de İbnü'l-Havvâm'ın böyle bir şerh yazdığına dair günümüze herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. İbnü'l-Havvâm'ın orijinal yönü, bu eserin son bölümündeki otuz üç adet çözümsüz cebir problemini ele alırken ortaya çıkmasıdır. Bir matematikçinin çözemediği, fakat çözümsüz olduğunu da ispatlayamadığı problemlere öteki meslektaşlarına havale etmek üzere eserinde yer vermesi tesbit edilebildiği kadarıyla ilk defa İbnü'l-Havvâm'da görülmektedir. Benzeri bir yaklaşıma çok daha sonra Bahâeddin Âmilî'nin (ö. 1031/1622) *Hulûşatü'l-hisâb* adlı eserinde rastlanmaktadır.

Bu otuz üç cebir problemini İbnü'l-Havvâm'ın öğrencisi Kemâleddin el-Fârisî yazdığı şerhte aktarmış, ancak bunları çözmeye veya çözümsüz olduklarını ispat etmeye çalışmamıştır. İmâdüddin el-Kâşî de şerhinde problemlerin dördüncüsünü çözmeye teşebbüs etmiş ve okuyucusuna bu problemlerle ilgili müstakil bir eser yazacağını vaad etmiştir. Fakat böyle bir eser yazıp yazmadığı konusunda bilgi yoktur. İbnü'l-Havvâm'ın ölümünden yaklaşık iki yüzyıl sonra Sultan II. Bayezid'e sunulan müellifi meçhul *İrşâdü't-tullâb ilâ 'ilmi'l-hisâb* adlı eserde de *el-Bahâ'iyye*'de bulunmamakla birlikte İbnü'l-Havvâm'a nisbet edilen bir çözümsüz problem yer almaktadır.

İbnü'l-Havvâm'ın eserine öğrencisi Kemâleddin el-Fârisî ve İmâdüddin el-Kâşî tarafından yazılan şerhler onun matematik alanındaki etkisini XVIII. yüzyıla kadar taşımıştır. Bu durum, esere ve her iki ünlü şerhine ait nüshaların yahut bu eserlere çeşitli dönemlerde yapılmış atıfların çokluğundan anlaşılmalıdır. Meselâ Semerkant matematik-astrofizi okulunun kurucusu ve en önemli temsilcisi olan Gıyâseddin Cemşid el-Kâşî'nin hem İbnü'l-Havvâm'ın eserini hem de iki şerhini incelediği bilinmektedir. Molla Lutfî de (ö. 900/1494-95) *Risâle fi's-seb'i's-şidâd*'inde Fârisî şerhine atıfta bulunmaktadır. Bu şerhin Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *Miftâhu's-sa'âde* adlı eserinde "İlmü hisâbi'l-hevâ'î" bölümünde zikredilmesi, XVII. yüzyıl öncesi dönemde Osmanlı matematik eğitiminde İbnü'l-Havvâm'ın ese-

rinin ve ona Fârisî'nin yazdığı şerhin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

İbnü'l-Havvâm'ın matematikteki etkisinin XVIII-XIX. yüzyıllarda Türkiye'de sürdürdüğüne dair işaretler mevcuttur. Meselâ Câbizâde Halil Fâiz (ö. 1124/1712), Cemşid el-Kâşî'nin *Mittâhu'l-hisâb* adlı eserinin cebir bölümünün Türkçe tercümesinde Fârisî'nin şerhine atıfta bulunmaktadır. Yine Kuyucaklızâde Mehmed Âtîf Efendi (ö. 1263/1847) II. Mahmud'a sunduğu, Bahâeddin Âmilî'nin *Hulûşatü'l-hisâb* adlı eserinin tercüme ve şerhinde Fârisî şerhinden iktibaslar yapmıştır (bk. bibl.). Ayrıca gerek *el-Bahâ'iyye*'nin gerekse iki ünlü şerhinin yazma nüshalarına İstanbul kütüphanelerinde daha yoğun şekilde rastlanması İbnü'l-Havvâm'ın Osmanlı matematiği üzerindeki etkisini göstermektedir.

İbnü'l-Havvâm'ın *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-kavâ'idü'l-hisâbiyye* adlı eserinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1292/2, vr. 83^b-84^a)

Eserleri. 1. *Naẓẓu re'ÿi'n-nâsihîn ve ibtâlü temessükühim bi-âyeti'l-Kur'ân*. Klasik ve modern kaynaklarda adı geçmeyen eserin bir nüshasının Şükrî Faysal adlı bir ilim adamının özel kütüphanesinde bulunduğunu yalnız Ziriklî kaydetmektedir. 2. *Risâletü'l-firâse*. Tasavvufî bir çalışma olup kaynaklarda yine adından söz edilmeyen eser Hüseyin Ali Mahfûz tarafından on altı sayfa olarak yayımlanmıştır (Tahran 1954). 3. *Maḳâle fi 'İlmi'l-aḫlâk*. Felsefî aḫlâk alanında yazılmış olan bu eser de kaynaklarda yer almamıştır. Tesbit edilebilen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (III. Ahmed, nr. 1361/8). 4. *Muḳaddime fi't-tıb (Kitâbü't-Tezkireti's-Sa'diyye fi'l-kavâninî't-tıbbiyye, el-Külliyeye)*. Eseri ilk defa Safedî, daha sonra da Brockelmann, Ahmed İsâ ve Ziriklî kaydetmiştir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1625; Musul, nr. 33, 152/6). 5. *Fuṣûl'alâ fehmi'l-maḳâleti'l-âşira min Kitâbi Öḳlîdis*. Fuat Sezgin tarafından *Risâle fi fehmi'l-Maḳâleti'l-âşira el-müte'allika min Kitâbi Öḳlîdis*, D. A. King ve Ramazan Şeşen tarafından *Şerḫu'l-Maḳâleti'l-âşira min Kitâbi'l-Öḳlîdis* olarak verilen eserin ismi, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalarında (Fâtîh, nr. 3401/6; Cârullah Efendi, nr. 2060/9) yukarıda kaydedildiği şekilde olup Öḳlid'in *Elementer*'inin irrasyonel sayıların geometrik incelemesine dair X. makalesi için yapılmış bir açıklamadır. 6. *er-Risâletü's-şemsîyye fi'l-ḳavâidi'l-ḫisâbiyye*. Klasik kaynaklarda adı geçmeyen bu eserden ilk defa Brockelmann söz etmiş ve Paris Bibliothèque Nationale'de (nr. 2470) bir nüshasının kayıtlı bulunduğunu belirtmiştir. *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye*'nin farklı bir versiyonu ve ondan daha muhtasar olan bu eserin bir nüshası da Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'ndedir (nr. 2506/1). 7. *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-ḳavâidi'l-ḫisâbiyye*. İbnü'l-Havvâm'ın klasik kaynaklarda zikredilen tek eseridir. İlk defa Safedî'nin *el-Ḳavâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-ḫisâb* şeklinde sözünü ettiği eserin dünya kütüphanelerinde yirmi beşten fazla nüshası mevcuttur (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2715/1, vr. 1^b-62^b; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1292/2). *er-Risâletü'l-Bahâ'iyye* adıyla tanınan eser, Bahâeddin Âmilî'nin aynı adla da anılan *Ḳulâṣatü'l-ḫisâb*'i ile zaman zaman karıştırılmıştır (bk. HULÂSATÜ'L-HİSÂB).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Füvâtî, *Telḫiṣü Mecma'i'l-âdâb fi mu'cemi'l-elḳâb* (nşr. Mustafa Cevâd), Dimaşk 1962, IV/2, s. 754; Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 590-591;

a.mlf., *A'yânü'l-âşır*, Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 2966, V, vr. 56^a; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, II, 294-295; Kemâleddin el-Fârisî, *Esâsü'l-ḳavâ'id fi uşûli'l-Fevâ'id*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1972/1, vr. 2^a, 215^b-216^b; Giyâseddin Cemşid el-Kâşî, *Miftâḫü'l-ḫisâb* (nşr. Nâdir Nablûsî), Dimaşk 1977, s. 343-344, 413, 490; İmâdüddin el-Kâşî, *İzâḫu'l-maḳâsid fi'l-ferâ'idü'l-Fevâ'id*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2745, vr. 2^a, 197^b; Taşköprizâde, *Miftâḫu's-sa'âde*, I, 372; Âmilî, *Ḳulâṣatü'l-ḫisâb* (trc. Celâl Şevki, *el-A'mâlü'r-riyâziyye* içinde), Kahire 1981, s. 160-168; İrşâdü't-ḫullâb ilâ 'ilmi'l-ḫisâb, TSMK, III. Ahmed, nr. 3144, vr. 113^b-114^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1296 vd.; Câbizâde Halil Fâiz, *eş-Savletü'l-hizebrîyye fi mesâ'ilil-cebriyye*, Beyazıt Devlet Ktp., Velîyüddin Efendi, nr. 2332/1, vr. 18^a; Kuyucaklızâde Mehmed Âtıf Efendi, *Nihâyetü'l-elbâb ft tercümeti Hulâsati'l-ḫisab*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 5721, vr. 5^a; Molla Lutfi, *Risâle fi's-seb'i's-şidâd*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1049/8, vr. 74^a; Suter, *Die Mathematiker*, s. 197; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, II, 92-180, 215-236, 276-277; *İzâḫu'l-meknûn*, II, 533; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 167, 215, 273-274; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-etḫebbâ*, Kahire 1941, s. 243; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VI, 126; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 707; Sezgin, *GAS*, V, 115; Ramazan Şeşen, *Neuâdirü'l-maḫtûṭati'l-ârabîyye fi mektebâti Türkiye*, Beyrut 1975, I, 84-85; III, 167; a.mlf., *Fihrisü maḫtûṭati't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 220; D. A. King, *Fihrisü'l-maḫtûṭati'l-ilmîyyeti'l-maḫfûza bi-Dâri'l-kütübi'l-Miṣriyye*, Kahire 1981, s. 816; Ziriklî, *el-A'lâm (Fethullah)*, IV, 126; Mehdi Abdücevad - Hamide Hadifi, "Vers une étude des aspects historiques et mathématiques des problèmes ouverts d'Ibn al-Khawwam (XIIIe s.)", *Histoire des mathématiques arabes - actes du colloque, premier colloque international sur l'histoire des mathématiques arabes, Alger 1, 2, 3 Décembre 1986*, Alger 1988, s. 159-178; Mustafa Mevaldi, *L'alğebre de Kemâleddin el-Fârisî* (doktora tezi, 1989), Université de la Sorbonne - Nouvelle Paris, III, 20-21, 48-53, 67, 611, 1502, 1522; İhsan Fazlıoğlu, *İbn el-Havvâm ve Eseri: el-Fevâ'id el-Behâiyye fi el-Kavâid el-Hisâbiyye* (yüksek lisans tezi, 1993), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97-207; a.mlf., "İbn el-Havvâm, Eserleri ve el-Fevâ'id el-Bahâiyye fi el-Kavâid el-Hisâbiyye'deki Çözümüz Problemler Bahsi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* (haz. Feza Günergun), İstanbul 1995, s. 69-127.

İHSAN FAZLIOĞLU

İBNÜ'L-HAVVÂS

(ابن الحوأس)

Ali b. Ni'me
(ö. 460/1068)Sicilya'da hüküm süren
son müslüman emirlerden.

Müslümanların Sicilya'daki hâkimiyetlerinin son döneminde, Kelbî emirlerin sonuncusu Hasan es-Samsâm'ın (1040-1053) Palermo'dan çıkarılışından sonra

adanın bir bölümünde bağımsızlığını ilân eden kumandanlardan biridir. Kelbî idaresinin sona ermesinden adanın Normanlar'ın eline geçmesine kadar süren dönemde Sicilya elde ettikleri bölgelerde bağımsızlıklarını ilân eden emirler arasında paylaşıldı. Endülüş gibi Sicilya da çok küçük emirliklere bölündü. Sicilya'yı paylaşan bu emirler çok geçmeden iktidar mücadelesine başladılar.

İbnü'l-Havvâs, 1040-1052 yılları arasındaki bu karışıklıklar ve parçalanmalar sırasında Kasryâne (Castrogiovanni), Circent (Girgenti) ve Kasrülcedîd'i (Castronova) hâkimiyeti altına aldı. Eniştesi İbnü'l-Meklâtî de Katâniye'ye (Catane) hâkim oldu. İbnü'l-Meklâtî, kısa bir müddet sonra adanın doğu sahilindeki Siraküsa (Syracuse) şehrinin emiri İbnü's-Sümne tarafından öldürüldü. İbnü's-Sümne onun dul kalan ve İbnü'l-Havvâs'ın kız kardeşi olan eşiyile evlendi. Bir süre sonra İbnü'l-Havvâs ile İbnü's-Sümne arasında ihtilâf çıktı. İbnü's-Sümne'nin sarhoş olduğu bir sırada İbnü'l-Havvâs'ın kız kardeşini öldürmeye kalkması yüzünden çıktığı belirtilen bu ihtilâfın ardından iki taraf Kasryâne yakınında savaşa tutuştular. Rakibini yenen İbnü'l-Havvâs Sicilya'nın büyük bir kısmına hâkim oldu ve adayı Normanlar'a karşı savunan tek müslüman emir haline geldi. İbnü's-Sümne ise ona karşı Normanlar'dan yardım istedi. Sicilya'yı işgal için bunu fırsat bilen Norman Hükümdarı Roger d'Hauteville 1061 yılının Şubat ayı sonundan itibaren saldırılarını başlattı.

Önceleri Normanlar'ın hücumlarını püskürtmeyi başaran İbnü'l-Havvâs, Roger'in yeni saldırılar düzenleyerek Sicilya'nın bazı bölgelerini ele geçirmesi üzerine bir kaleye sığınmak zorunda kaldı. Fırsat bulanların adadan ayrılarak Kuzey Afrika'ya sığındığı o günlerde Sicilyalı bazı müslümanlar, İfrikiye Emiri Muiz b. Bâdis ez-Zîrî'den adadaki müslümanları kurtarması ve emirler arasındaki ihtilâfları halletmesi konusunda yardım istediiler. Muiz b. Bâdis'in 1061 yılında gönderdiği donanma Kavsara (Pautellaria) adası yakınlarında fırtınaya tutulurak büyük kayıp verdi. Felâketle sonuçlanan bu yardım teşebbüsünün ardından bu defa babasının yerine geçen Temîm b. Muiz adaya oğulları Eyyüb ve Ali'nin idaresinde bir donanma gönderdi (1062). Eyyüb, İbnü'l-Havvâs'ın yardımıyla Circent dahil geniş bir bölgede hâkimiyet kurmayı başardı. Eyyüb ile İbnü'l-Havvâs'ın arası açılıncaya kadar Sicilya müslümanları rahat bir dönem yaşadılar. İbnü'l-Havvâs 460'ta (1068) Ey-